

**ПРАВОВІ НОРМИ ТА ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ
У ПРАКТИЦІ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ РОБОТИ
ФАХІВЦІВ ДОПОМАГАЮЧИХ ПРОФЕСІЙ**

Бондаренко Галина, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID 0000-0002-5302-4589

E-mail: bondarenkohv@gmail.com

Клименко Юлія, докторка педагогічних наук, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-4718-0657

E-mail: klymenkoudpu@gmail.com

Роєнко Світлана, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-1250-6458

E-mail: s.o.roienko@udpu.edu.ua

У статті здійснено аналіз професійних колізій етичного і правового характеру у діяльності фахівців допомагаючих професій. Зокрема, зазначається, що допоміжні практики є вкрай важливими для гармонійного розвитку людини та суспільства.

Наголошується на важливості вітчизняного консультування, де базові принципи співвіднесено із традиційними духовно-моральними цінностями. За традиційною етикою допомоги є ідеали щасливого і здорового життя, повноцінного буття і цінності людини, ідеали гармонії і спільного розвитку людини і суспільства.

Ключові слова: професійні колізії; фахівці допомагаючих професій; професіоналізм фахівця; правові норми, етичні дилеми; психотерапія; консультування; супервізії; клієнт; пацієнт.

**LEGAL NORMS AND ETHICAL DILEMMAS
IN THE PRACTICE OF CONSULTING WORK OF HELPING PROFESSIONS**

Bondarenko Halyna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID 0000-0002-5302-4589

E-mail: bondarenkohv@gmail.com

Klymenko Yuliya, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4718-0657

E-mail: klymenkoudpu@gmail.com

Roienko Svitlana, PhD in Pedagogical Sciences Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-1250-6458

E-mail: s.o.roienko@udpu.edu.ua

The article analyses professional conflicts of an ethical and legal nature in the activities of specialists in helping professions. In particular, it is noted that helping practices are extremely important for the harmonious development of a person and society. At the same time, an integral part of a specialist's professionalism is the obligation to be aware of and, to the extent possible in each specific situation, successfully resolve ethical dilemmas in counselling. As specialists complete their specialised education, undergo training supervision and advanced training courses, they become more independent and qualified, take on more responsibility, expand the range of clients (patients) and problems they can work with, enrich their professional repertoire with new techniques, reconsider the spiritual and moral foundations of their work, etc. Although it is not only difficult, but also impossible to solve ethical dilemmas once and for all, their awareness, research and application of various ethical theories to them can help in systematic understanding of ethical and related principles and approaches to assistance, in preventing conflicts and crises and reducing the intensity of the negative impact of ethical dilemmas and crises of conflicts of interest. The authors emphasise the importance of domestic counselling, in which the basic principles are not distorted and are correlated with traditional spiritual and moral values and laws of human life. The traditional ethics of help includes the ideals of a happy and healthy life, full human existence and value, the ideals of harmony and joint development of man and society, the gift and sacrifice of the strong and successful to the weak.

Keywords: professional conflicts; specialists of helping professions; professionalism of a specialist; legal norms, ethical dilemmas; psychotherapy; counselling; supervision; client; patient.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Допоміжні практики є вкрай важливими для гармонійного розвитку людини та суспільства. Між тим невіддільною частиною професіоналізму фахівця є зобов'язання усвідомлювати і у міру можливості у кожній конкретній ситуації успішно розв'язувати етичні дилеми під час консультування [1; 6; 7; 8]. Так, надаючи допомогу своєму клієнту, фахівець так чи інакше стикається із дилемою «подвійного агента»: він захищає інтереси людини як індивіда та інтереси соціуму, в якому цей індивід живе.

Численні етичні проблеми, наприклад, виникають, коли консультанти стикаються із конфліктом лояльності до своїх клієнтів і до своїх роботодавців. Якщо фахівці вважають себе агентами своїх клієнтів, під загрозою може опинитися їхня зайнятість. Якщо вони вважають себе агентами своїх роботодавців, держави або бізнесу, то їхнім клієнтам у разі конфлікту інтересів цілком може бути заподіяно психологічну та / або іншу шкоду. Цей тип етичного конфлікту і називається «дилемою подвійного агента» [2]. Із цією дилемою найтіснішим чином пов'язана дилема професійних кордонів, або кордонів допоміжної взаємодії:

- кордони як належна і неналежна поведінка фахівця (і клієнта), фіксована в етичних та юридичних принципах і нормах стосунків, які допомагають, формують каркас стосунків, що допомагають;

- як стосунків, що створюють умови для психологічно безпечного, самостійного та успішного дослідження проблем, здійснення усвідомленого, компетентного та правильного вибору напрямів перетворення проблемних ситуацій.

Водночас межі так чи інакше окреслюють стосунки, що допомагають, як стосунки асиметричні, рольові, спрямовані на підтримку самостійного дослідження і виборів клієнта. Цих кордонів не завжди буває достатньо вже тому, що фахівець стає частиною життєвого світу

клієнта і як значуща, така, що розвивається, і впливова людина також піддається дослідженню, її приймають або відкидають як довірену особу, що допомагає, тобто «заслуженого співрозмовника». І якщо у разі звичайних людей, «кухонної психотерапії» та волонтерської допомоги ще можна говорити про те, що бажання допомагати достатньо, то у разі професійної допомоги, особливо психологічної, потрібні спеціальні компетенції, якісна професійна підготовка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади соціального та психологічного консультування як складової професійної діяльності у галузі соціальної роботи розкрито Кулик І.

Способи налагодження контакту з клієнтами при наданні консультативної допомоги психологом та соціальним працівником представлено у дослідженнях Пашко Т., Гліченко О.

Лаврецьким Р. й Лозою А. висвітлено основні причини виникнення етичних дилем у соціальній роботі та з'ясовано їх значення у професійній діяльності соціальних працівників.

Особливості організації та проведення консультування як виду соціальної послуги, технології та виду практичної діяльності в соціальній роботі з урахуванням особливостей різних категорій отримувачів соціальних послуг вивчалися Суліцьким В., Швед О.

Питання нормативно-правового регулювання сфери соціальної роботи та соціального захисту розглядали Безпалько О., Болотіна Н., Тюптя Л. інші.

Проте наукові розробки, присвячені проблемам аналізу професійних колізій етичного і правового характеру у практиці консультативної роботи фахівців допомагаючих професій залишаються поза увагою, що і стало **метою** даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фахівці-консультанти зараз активно обговорюють норми чинного законодавства про соціально-психологічну допомогу населенню. Основні дискусії точаться у двох площинах: щодо аксіології та методології практичної консультативної роботи, а також професійної підготовки/перепідготовки консультантів-практиків.

Не так давно в Україні ухвалено професійні стандарти психологів. Але вони не лише не розв'язують проблем, а й здатні поглибити їх. Наприклад, проблеми недостатньої кількості професійних кадрів через відсікання від «хаосу» сучасної психологічної допомоги у країні фахівців, які не мають базової освіти, не входять до професійних спільнот і не пройшли сертифікацію.

Фахівці вбачають численні порушення професійної етики та принципів допомоги, включно з обов'язком консультанта розкрити таємницю клієнта за наявності про це запиту держави, неможливістю перервати роботу із клієнтом, навіть якщо цього вимагають його інтереси, тощо. Де-факто зрівнюється психологічна таємниця із медичною, дозволяючи відкривати її за запитом органів дізнання і слідства без рішення суду. Однак консультаційно-психологічна допомога традиційно була захищеною як адвокатська таємниця і таємниця сповіді. На жаль, в Україні, де люди звикли обходитися «кухонною психотерапією» і зазвичай насилу формують навіть намір звернутися по допомогу, такий стан справ може призвести до ефекту тотального відчуження населення від послуг фахівців-консультантів. Якщо люди боятимуться звертатися до фахівців-консультантів, це означатиме кінець консультування та соціально-психологічної допомоги в країні.

У цій ситуації фахівцям, які не мають компетенцій у роботі із макросоціальними стресами, мабуть, коректніше залишатися у полі роботи із мікросоціальними і внутрішньо-особистісними проблемами, конфліктами та кризами. І паралельно або

нарошувати компетенції, опановуючи у межах курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації блок компетенцій допоміжної роботи у ситуації макросоціального стресу, або, усвідомлюючи межі власної некомпетентності, уникаючи профанацій, чітко обмежити коло проблем, з приводу яких може бути надана підтримка. Крім того, закони і стандарти у кращому разі можуть лише констатувати і висловлювати побажання, щоб фахівець дотримувався етичних, духовно-моральних законів, але аж ніяк не гарантувати цього, що і є основною проблемою правової боротьби з непрофесіоналізмом допомагаючих стосунків.

Зарубіжні дослідники, чиї уявлення про структуру та зміст етичних стандартів і принципів допоміжних стосунків були для української консультативної практики тривалий час модельними, наголошують із цього приводу, що фахівці мають усвідомлювати відмінність між законним та етичним.

Використовуючи метафору кімнати, закон можна вважати підлогою, що забезпечує мінімальний стандарт допомоги, а професійні кодекси етики – стелею, що забезпечує бажані цілі. Зазвичай фахівці працюють десь посередині. Іноді «підлога» і «стеля» не збігаються: у тоталітарних спільнотах закон може бути неетичним, а етика – незаконною. Так, обов'язками фахівця є гідне і шанобливе ставлення до кожного клієнта та приділення першочергової уваги його благополуччю, а не самого по собі соціуму, держави чи бізнесу. Тому, зокрема, етичні засади професійних асоціацій, що допомагають, фіксують, що фахівець не повинен бути учасником будь-якої політики, що виключає, ізолює або принижує гідність будь-якого клієнта через етнічне походження та віросповідання, стать і вік, соціально-економічний і професійний статус тощо.

Альтернативам такої поведінки присвячено безліч уже цілком класичних і сучасних зарубіжних праць, де наголошується, що фахівці, які допомагають, зазвичай прагнуть етичної досконалості, тобто «стелі», тож їм важливо усвідомлювати етичні проблеми, які пов'язані із законами.

Сучасна консультативна практика загалом переживає етап вкрай важливих змін і виборів. У низці зарубіжних країн дуже багато фахівців-консультантів, психологів і психотерапевтів стали прихильниками «нової етики¹»: вони відмовилися від принципу нейтральності як наріжного принципу професійної активності [5]. Однак без нейтральності не працюють принцип конфіденційності (не забезпечується і не формується довіра), принцип клієнт-центрованості або благополуччя клієнта, інші принципи консультування. Принцип нейтральності дозволяє фахівцеві надавати допомогу усім, хто її потребує, співпрацювати з іншими фахівцями, незважаючи на зовнішні обставини. Прихильники «нової етики» приймають принцип колективної відповідальності заради досягнення політичних і бізнес-цілей: зарубіжне консультування давно стало частиною тотального «фармагеддону» [4], інструментом політичного управління і важливою частиною ринку послуг.

Дотримуючись принципу колективної відповідальності, прихильники «нової етики» маніпулятивно експлуатують традиційний фокус альтернативної групи фахівців допоміжних професій до питань консультативної етики, транслуючи і нав'язуючи їм почуття провини та сорому, створюючи і використовуючи психологічну плутанину, провокуючи на деструктивні дії, що протиставляють загальнолюдські цінності та недосконалі національні законодавчі системи. У зарубіжних практиках активно використовують відомий феномен «Вікно Дж. Овертона». При цьому, ідеологізація

¹ «Нова етика» є рубежем, за яким традиційні психотерапія та психологічне консультування завершують своє існування, перетворюючись на інструмент психологічного маніпулювання людиною.

допоміжної діяльності, з одного боку, є зрозумілою, оскільки живучи в суспільстві, не можна бути вільним від нього. З іншого – така ідеологізація прямо суперечить традиційній ідеології як системі цінностей і цілей допомагаючих практик. При цьому плутаються «свобода від суспільства» і «свобода у суспільстві»: людська істота, що має активність, усвідомленість, індивідуальність, цілісність, живе і реалізує себе в процесі вільного вибору, а там, де вибір неможливий, де його зроблено за людину, людина може або покинути співтовариство, або змиритися із наявними обставинами, продовжуючи виконувати власні функції, доки не буде досягнута «межа» або ситуація не розв'яжеться. Фахівець допоміжної професії, як подвійний агент, враховує інтереси обох сторін, зберігаючи усвідомленість, активність, цілісність, індивідуальність. У деяких ситуаціях виникає таке порушення функціонування і розвитку, коли фахівець перестає відрізняти ілюзії, обман і марення від реальності, може слідувати за модою або розділяти масовий психоз, керований, однак, конкретними суб'єктами з конкретними цілями: важливо розуміти, чиї інтереси стоять за натовпом прихильників «нової етики» і як це врахувати в процесі підготовки майбутніх фахівців.

Крім самовладання і здатності керувати ситуацією, крім співробітництва і взаємодопомоги, потрібно розуміти специфіку ситуації, в якій опинилися фахівець і уся спільнота професіоналів. Так, у ситуаціях воєнних дій і надзвичайних ситуацій діє своя логіка подій, свої принципи, включно із принципами прагнення до індивідуального і колективного виживання. Проте і тут виживання за рахунок власних ресурсів, прийняття допомоги і надання допомоги іншим – важлива частина і критерій здоров'я людини, її професіоналізму, а виживання за рахунок знищення інших, поглинання або позбавлення їхніх ресурсів існування – критерій і частина деструкції. Фахівець як цілісна людина робить вибір сам, він може і вийти з системи, і, навпаки, повніше ввійти у неї, вибрати особливу позицію або піти за більшістю. Багато що вирішує саморозуміння і світорозуміння фахівця: допустимість (толерантність) у ситуаціях розототожнення.

Частина практиків і теоретиків консультування говорить тому про важливість консультування (психологічного консультування, психотерапії), в якому базові принципи не викривлено і співвіднесено з традиційними духовно-моральними цінностями та законами життя людини. За традиційною етикою допомоги є ідеали щасливого і здорового життя, повноцінного буття і цінності людини, ідеали гармонії і спільного розвитку людини і суспільства, дару і жертви із боку сильних та успішних слабким. За «ноюю етикою» стоять ідеали успіху і зверхності, накопичення і споживання, виживання і комерціалізації відносин.

Очевидно, що допомагаючі професії тісно пов'язані із впливом фахівців на клієнтів і суспільство загалом, тож фахівці прагнули публічно дискутувати лише з приводу власне професійних проблем. Раніше в етичних кодексах професійних консультативних асоціацій різних країн було присутнім положення про обережність у використанні впливу фахівця у випадках, де воно пов'язане із розумінням і дією людини у тій чи іншій соціально-політичній ситуації, необхідністю запобігання зловживанням. Прихильники «нової етики» скасовують цей припис: практика допомоги стає інструментом «м'якої сили». Очевидно також, що допомагаючі практики, позиціонуючи себе як бізнес, рано чи пізно мусили стати на бік тих, хто здатний заплатити більше і розв'язати суперечності, які стають особливо випуклими, масштабними у період соціальних криз і змін: бути подвійним агентом, що дотримується і інтересів суспільства, і інтересів клієнта, складно. Ще складніше враховувати макросоціальні аспекти ситуації та зберігати автономність щодо тих інтерпретацій того, які відбувається.

У результаті і фахівці, і здобувачі втрачають інтерес до проблематики макросоціальних криз, їхнього проходження клієнтами, професійної стратегії фахівця у

ситуаціях такого роду криз.

Багато публікацій і статей зарубіжних дослідників присвячено проблемам зростання кількості та обтяження якості соціально-психологічних проблем клієнтів у зв'язку із пандемією і війною. В Україні активність такого рівня є істотно нижчою: не стільки через те, що сама професійна спільнота є меншою, а й через те, що консультанти виявилися не готовими та не здатними працювати із проблемами, що виникають поза межами «тимчасового та парціального неблагополуччя» окремого клієнта. Наприклад, проявилися деякі риси так званої «чорної психології»: спроби ігнорування і маскування актуальних проблем (травматичних станів вмирання і втрат, загроз життю тощо, посттравматичних розладів) істотно більш нешкідливими та менш руйнівними їхніми аналогами (тривожність і т. п. евфемізми). Зокрема, деякі психологи публічно пропонували населенню, яке зіткнулося з масштабними загрозами, із втратою здоров'я, вмиранням, смертями близьких і знайомих, «попрацювати зі стресами», «практикувати маленькі задоволення» та «знаходити у тому, що відбувається, хороше» тощо. Цікаво, що ця тенденція виникла не як результат стресів і травм самих фахівців-консультантів у цей період, а істотно раніше, зокрема й під час підготовки ігнорувальної компетенції у галузі макросоціальних стресів. При цьому поляризація, розшарування фахівців на прихильників і противників тієї чи іншої макросоціальної ситуації існує і всередині країни. Сучасна освіта для фахівців-консультантів тому має враховувати ці моменти, надаючи здобувачам можливість працювати над усвідомленням «нецікавих» проблем, які є вирішальними, визначальними, чи стане здобувач фахівцем і яким саме.

Що стосується дилеми «професійні межі», жодним чином не мається на увазі холодність або відчуженість. Це структурні характеристики стосунків, що дозволяють взаємодіяти із клієнтами зі співпереживанням і спонтанністю в умовах, що створюють атмосферу безпеки. Фахівці повинні усвідомлювати, що під час консультування завжди існує «диференціал влади», навіть якщо вони заявляють про власну прихильність до реляційних або інтерсуб'єктивних теоретичних моделей, що підкреслюють взаємність. Необхідність гнучкості у розумінні та підтримці професійних кордонів призводить до розмежування між їхнім порушенням і перетином [3]. Нездатність бути людиною в екстраординарних ситуаціях може бути серйознішою помилкою, ніж гнучкість кордонів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У міру того, як фахівці закінчують здобуття профільної освіти, проходять навчальні супервізії та курси підвищення кваліфікації, вони стають самостійнішими і кваліфікованішими, беруть на себе більшу відповідальність, розширюють коло клієнтів і проблем, з якими вони можуть працювати, збагачують власний професійний репертуар новими методиками, переглядають духовно-моральні підвалини власної роботи і т. п. І, хоча розв'язати етичні дилеми раз і назавжди не лише складно, але й неможливо, але їхнє усвідомлення, вивчення та застосування до них різних етичних теорій може допомогти у систематичному осмисленні етичних і пов'язаних із ними принципів і підходів до допомоги, у профілактиці конфліктів і криз та зменшенні інтенсивності негативного впливу етичних дилем і криз конфліктів інтересів, що і є предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбунова В. В. Етичні дилеми у практиці психологічної допомоги. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 8. С. 3–5.
2. Adler A. Individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selections from his writings. New York: Harper and Row Publishers. 1964. 503 p.
3. Douglas, S. Clinical Dilemmas in Psychotherapy: A Transtheoretical Approach to Psychotherapy Integration. New York: Hardcover. 2005. 280 p. ISBN: 978-1-59147-229-2.

4. Gottlieb, M. Avoiding Exploitive Dual Relationships: A Decision-Making Model. *Psychotherapy*. 1993. Vol. 30, 1, 41-48.
5. Kohlberg, L. The Psychology of Moral Development: the Nature and Validity of Moral Stages. Harper & Row; First Edition. 1984. 768 p.
6. Mannheim, C. I., Sancilio, M., Phipps-Yonas, S., Brunnuquell, D., Somers, P., Farseth, G., & Ninonuevo, F. Ethical ambiguities in the practice of child clinical psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*, 2002. № 33(1), p. 24–29. URL: <https://doi.org/10.1037/0735-7028.33.1.24>.
7. Swahcon, C.D. Ethics the counselor. *Being a counselor* / Eds. J.A.Brown & R.H. Pate Jr. – Pacific Grove CA: Brooks/Cole. 1983. P. 47–65.
8. Susan Rooke (2019). How do Child Welfare Supervisors Approach Ethical Dilemmas in their Practice? University of Victoria. 2019. 145 p.

REFERENCES

1. Horbunova V. V. Etychni dylemy u praktytsi psykholohichnoi dopomohy. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 2008. № 8. S. 3–5.
2. Adler A. Individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selections from his writings. New York: Harper and Row Publishers. 1964. 503 p.
3. Douglas, S. Clinical Dilemmas in Psychotherapy: A Transtheoretical Approach to Psychotherapy Integration. New York: Hardcover. 2005. 280 p. ISBN: 978-1-59147-229-2.
4. Gottlieb, M. Avoiding Exploitive Dual Relationships: A Decision-Making Model. *Psychotherapy*. 1993. Vol. 30, 1, 41–48.
5. Kohlberg, L. The Psychology of Moral Development: the Nature and Validity of Moral Stages. Harper & Row; First Edition. 1984. 768 p.
6. Mannheim, C. I., Sancilio, M., Phipps-Yonas, S., Brunnuquell, D., Somers, P., Farseth, G., & Ninonuevo, F. Ethical ambiguities in the practice of child clinical psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*, 2002. № 33 (1), r. 24–29. URL: <https://doi.org/10.1037/0735-7028.33.1.24>.
7. Swahcon, C.D. Ethics the counselor. *Being a counselor* / Eds. J.A.Brown & R.H. Pate Jr. – Pacific Grove CA: Brooks/Cole. 1983. R. 47–65.
8. Susan Rooke (2019). How do Child Welfare Supervisors Approach Ethical Dilemmas in their Practice? University of Victoria. 2019. 145 p.